

YANGI O'ZBEKISTON KONSTITUTSIYASI ZIYOLILAR MAFKURASINING HUQUQIY ASOSI

Sodiqov Abduhalil Abduqaxxor o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi,
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan Davlat chet tillari instituti, "Gumanitar fanlar va
jismoniy tarbiya" kafedrası stajyor-o'qituvchisi

E-mail: sodiqovabduhalil1993@gmail.com, Orcid ID: 0009-0009-7874-9402

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasining ziyolilar mafkurasining huquqiy asosi sifatidagi roli har tomonlama tahlil qilingan. Yangi Konstitutsiyada ta'lim tizimiga oid kiritilgan yangiliklar – xususan, oliy ta'limda amalga oshirilgan islohotlar, o'qituvchilar maqomini oshirish, inklyuziv ta'limni rivojlantirish, gender tenglikni ta'minlash hamda ilmiy-ijodiy erkinliklarni kafolatlash kabi masalalar atroflicha o'rganilgan. Tadqiqot metodologiyasi sifatida qiyosiy-huquqiy tahlil, tizimli yondashuv, mazmuniy tahlil va statistik tahlil metodlari qo'llanildi. Tadqiqot natijasida yangi Konstitutsiyaning ziyolilar qatlamining huquqiy himoyasi, faoliyat erkinligi va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishdagi muhim ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlari: O'zbekiston, Konstitutsiya, ziyolilar, ta'lim tizimi, oliy ta'lim, inklyuziv ta'lim, huquqiy asos, mafkura, gender tenglik, akademik erkinlik.

Аннотация: В данной статье всесторонне анализируется роль новой редакции Конституции Республики Узбекистан как правовой основы идеологии интеллигенции. Подробно изучены нововведения в Конституции, касающиеся системы образования: реформы в сфере высшего образования, повышение статуса учителей, развитие инклюзивного образования, обеспечение гендерного равенства, а также гарантии научной и творческой свободы. В исследовании применялись методы сравнительно-правового анализа, системного подхода, контент-анализа и статистического анализа. В результате исследования освещено значение новой Конституции в обеспечении правовой защиты, свободы деятельности и реализации интеллектуального потенциала интеллектуального слоя общества.

Ключевые слова: Узбекистан, Конституция, интеллигенция, система образования, высшее образование, инклюзивное образование, правовая основа, идеология, гендерное равенство, академическая свобода.

Abstract: This article comprehensively analyzes the role of the new edition of the Constitution of the Republic of Uzbekistan as the legal basis for the ideology of intellectuals. The innovations introduced in the Constitution regarding the education system are studied in detail: reforms in higher education, raising the status of teachers, developing inclusive education, ensuring gender equality, and guaranteeing scientific and creative freedoms. Comparative legal analysis, systematic approach, content analysis and statistical analysis were used as research methodology. The research highlights the importance of the new Constitution in ensuring legal protection, freedom of activity, and realization of the intellectual potential of the intellectual layer of society.

Key words: Uzbekistan, Constitution, intellectuals, education system, higher education, inclusive education, legal basis, ideology, gender equality, academic freedom.

KIRISH

Mustaqil O'zbekiston tarixida Konstitutsiya davlat va jamiyat qurilishining huquqiy poydevori bo'lib kelmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Yigirma besh yil – tarix uchun bir lahza, xolos. Shu qisqa davrda jonajon O'zbekistonimiz mustaqil va suveren davlat sifatida shakllanib, jahon hamjamiyatidan munosib o'rin egalladi, tom ma'noda ulkan taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi" [1]. Mamlakatimiz Konstitutsiyasi asosida milliy qonunchilik tizimi, davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari shakllandi.

Yangilanayotgan O'zbekistonda ziyolilar qatlami jamiyatning intellektual va madaniy salohiyatini belgilovchi muhim kuch hisoblanadi. Ziyolilar nafaqat ilm-fan, ta'lim va madaniyat sohasida faoliyat olib boradigan shaxslar sifatida, balki jamiyatning ma'naviy yo'nalishini belgilaydigan kuch sifatida ham tan olinadi. Shu bois, ularning huquqiy maqomini mustahkamlash, faoliyat erkinligini kafolatlash va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishga sharoit yaratish davlatning strategik ustuvorligi bo'lib qolmoqda.

Ushbu maqolada yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning ziyolilar mafkurasining huquqiy asosi sifatidagi ahamiyati va unda ta'lim tizimiga oid kiritilgan yangiliklar tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, zamonaviy globallashuv sharoitida mafkuraviy immunitetni shakllantirish va ziyolilarning jamiyat rivojidagi o'rnini mustahkamlash masalasi ayniqsa muhim ahamiyat kasb etmoqda.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot izchil ilmiy metodologiyaga asoslangan holda olib borildi. Mamlakatimizning asosiy qonuni bo'lgan yangi Konstitutsiyaning ziyolilar mafkurasining huquqiy asosi sifatidagi rolini atroflicha o'rganish uchun falsafiy, huquqiy, sotsiologik va pedagogik metodlarning uyg'unlashtirilgan kompleksidan foydalanildi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi: (1) Qiyosiy-huquqiy tahlil metodi – O'zbekiston Respublikasining yangi va avvalgi Konstitutsiyasi qoidalari qiyosiy o'rganildi. Shuningdek, Germaniya, Fransiya, Yaponiya, Janubiy Koreya kabi rivojlangan demokratik davlatlarning konstitutsiyalaridagi ta'lim va ziyolilar maqomiga oid normalar bilan solishtirma tahlil qilindi. (2) Formal-yuridik tahlil metodi – Konstitutsiyada qo'llanilgan huquqiy atamalar, tushunchalar va konstruksiyalar, normalarning tuzilishi va mazmuni tahlil qilindi. (3) Tizimli-strukturaviy tahlil metodi – Konstitutsiyaviy normalarning jamiyat hayotining turli sohalariga ta'sirini tizimli ravishda o'rganish imkonini berdi.

Empirik metodlar sifatida mazmuniy tahlil (kontent-analiz) va statistik tahlil metodlari qo'llanildi. Sotsiologik so'rovnoma 500 nafar respondent ishtirok etdi: 200 nafar oliy ta'lim professor-o'qituvchilari, 100 nafar maktab o'qituvchilari va 200 nafar talabalar. Ekspert baholash jarayonida esa 30 nafar mutaxassis – 10 nafar huquqshunos, 10 nafar pedagog, 5 nafar sotsiolog va 5 nafar siyosatshunos ishtirok etdi. Tadqiqot manbalari sifatida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, tegishli qonunlar, Prezident Farmon va Qarorlari, rasmiy statistik ma'lumotlar hamda xalqaro tashkilotlar hisobotlaridan foydalanildi.

NATIJALAR

1. Ziyolilar mafkurasining huquqiy asoslari

Yangi Konstitutsiyaning eng muhim jihatlaridan biri – uning inson huquqlarini himoya qiluvchi, faravon hayotni ta'minlovchi va fuqarolarni har tomonlama muhofaza qiluvchi normalarni o'z ichiga olganligidir. Konstitutsiyaning 16-moddasida: "Ushbu Konstitutsiyaning birorta qoidasi inson va fuqaroning huquq hamda erkinliklariga zarar yetkazadigan tarzda talqin etilishi mumkin emas" deb belgilangan [2]. Bu norma ilmiy va ijodiy erkinlik, fikr va so'z erkinligi, intellektual mulk huquqlarini himoya qilish uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

Konstitutsiyada ziyolilar faoliyati uchun huquqiy asoslar yaratilgan bo'lib, ilmiy va ijodiy erkinlik, ta'lim olish va berish huquqi, intellektual mulk huquqi kabi masalalar aniq qoidalar bilan mustahkamlangan. O'zbekiston Respublikasining "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida"gi Qonuni hamda "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi Qonun bilan birgalikda ziyolilar huquqlarining keng spektrini himoya qiluvchi yaxlit tizim yaratilgan. Bu esa ziyolilarning jamiyatdagi o'rnini va mavqegini yanada oshirishga xizmat qiladi.

2. Ta'lim sohasiga oid konstitutsiyaviy normalar

Yangi Konstitutsiyada ta'lim olish huquqi va uning kafolatlari aniq belgilab qo'yilgan. 41-moddaga ko'ra: "Har kim ta'lim olish huquqiga ega. Davlat maktabgacha ta'lim va tarbiyani rivojlantirishga ko'maklashadi. Bepul umumiy o'rta ta'lim olish davlat tomonidan kafolatlanadi. Umumiy o'rta ta'lim majburiydir" [2]. Bu norma xalqaro huquq standartlariga – BMT ning Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar bo'yicha xalqaro paktining 13-moddasiga muvofiq shakllantirilgan bo'lib, barcha fuqarolar uchun ta'lim imkoniyatini kafolatlaydi.

Alohida e'tiborga loyiq jihat shundaki, yangi Konstitutsiyada inklyuziv ta'lim masalasiga alohida urg'u berilgan: "Ta'lim bo'yicha alohida ehtiyojlarga va individual imkoniyatlarga ega bo'lgan bolalar uchun ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'lim va tarbiya tashkil etiladi. Davlat iste'dodli yoshlarning moddiy ahvolidan qat'i nazar, ta'limni davom ettirishini kafolatlaydi" [2]. Bu qoida UNESCO ning "Hamma uchun ta'lim" dasturining asosiy tamoyillaridan biri bo'lib, davlat siyosatining ijtimoiy yo'nalishini aks ettiradi va ziyolilar mafkurasining keng tarqalishini, jamiyatning barcha qatlamlarini qamrab olishini ta'minlaydi.

3. Oliy ta'lim sohasidagi islohotlar

So'nggi yillarda oliy ta'lim sohasida tub islohotlar amalga oshirildi. Oliy ta'lim vazirligi nomi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi deb o'zgartirildi, abituriyentlarni oliy ta'limga qamrab olish foizlarini ko'tarish maqsadida qabul kvotalari oshirildi, xususiy oliy ta'lim muassasalari soni ko'paytirildi [3]. Yangi Konstitutsiyada oliy ta'lim muassasalariga akademik erkinlik berilishi, tanlov asosida davlat hisobidan bepul oliy ma'lumot olinishi, nodavlat ta'lim tashkilotlari qo'llab-quvvatlanishi to'g'risidagi qoidalar mustahkamlandi.

Statistik ma'lumotlar islohotlarning samaradorligini yaqqol tasdiqlaydi: oxirgi olti yilda oliygohlar soni 77 tadan 210 taga yetdi, talabalar soni 1 millionga oshdi, oliy ta'lim qamrovi 9 foizdan 38 foizga ko'tarildi. Davlat grantlari soni 2 baravar ko'payib, 40 mingtaga yetdi, shundan magistratura uchun 5 baravar ko'paydi [4]. Bu ko'rsatkichlar yangi Konstitutsiyaning ziyolilar qatlamini kengaytirish va mustahkamlashga qaratilgan strategik yondashuvining samaradorligini tasdiqlaydi. Shuningdek, xalqaro hamkorlik kengaydi: yetakchi xorijiy universitetlarning O'zbekistondagi filiallari soni oshdi, davlat grantlari asosida xorijda ta'lim olish imkoniyatlari kengaydi.

4. O'qituvchilar maqomini oshirish

Konstitutsiyada o'qituvchilar sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish, ularning ijtimoiy va moddiy farovonligi, kasbiy jihatdan o'sishi to'g'risida g'amxo'rlik qilish to'g'risidagi norma kiritildi [5]. Bu norma millat va xalq rivoji, uning intellektual salohiyatini oshirishda asosiy o'rin tutuvchi o'qituvchilarning jamiyatdagi ijtimoiy maqomi va obro'sini yanada oshirishga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasining "O'qituvchi maqomi to'g'risida"gi Qonuni bilan birgalikda o'qituvchilar huquqlarining keng spektrini himoya qilish mexanizmi yaratildi.

O'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi ham alohida e'tibor markazida: malaka oshirish kurslari muntazam o'tkazilmoqda, ilmiy-tadqiqot faoliyati ragbatlantirilmoqda, xalqaro ilmiy hamkorlik imkoniyatlari kengaytirilmoqda. So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, respondentlarning 78 foizi yangi Konstitutsiyada o'qituvchilar maqomiga oid normalarning kiritilishini ijobiy baholadi va bu normalarning amalda to'liq ro'yobga chiqarilishini kutmoqda.

5. Xotin-qizlar ta'limini qo'llab-quvvatlash

Yangi Konstitutsiyada gender tenglik masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, ayollar ta'limiga e'tibor kuchaytirildi: har bir magistratura bosqichiga o'qishga qabul qilingan xotin-qizlarning shartnoma pullari to'liq qoplab beriladi. Qolaversa, ta'lim kreditlarining joriy qilinishi ham ko'pchilik yoshlarni, shu jumladan qizlarni talabalik baxtiga muayassar bo'lishi uchun asos bo'lmoqda [6]. Bu gender tenglik prinsiplari BMT ning "Ayollarga nisbatan kamsitishlarni bartaraf etish to'g'risida"gi konvensiyasiga muvofiq keladi.

Prezidentning PQ-6066-sonli Qarori asosida amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida ayollarning oliy ta'limda ishtiroki sezilarli darajada oshdi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, so'nggi besh yilda oliy ta'limdagi ayollar ulushi 40 foizdan 47 foizga yetdi. Bu esa ziyolilar mafkurasining barcha ijtimoiy qatlam va gender guruhlarni qamrab olishini ta'minlaydi, jamiyatning to'liq intellektual salohiyatini ishga solishga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Yangi Konstitutsiya O'zbekiston jamiyatining yanada demokratlashuvi va modernizatsiyalashuvi uchun huquqiy zamin yaratib beradi. Ziyolilar qatlami esa bu jarayonda yetakchi kuch sifatida muhim rol o'ynaydi. Yoshlarning ta'lim olish, erkin fikrlash, kasb tanlash kabi huquqlari Konstitutsiyada yanada mustahkamlanishi jamiyatning intellektual salohiyati oshishiga xizmat qiladi. Milliy va xalqaro tajriba taqqoslanganida shunday xulosa chiqarish mumkin: ta'limga huquqiy kafolatlar berilgan mamlakatlarda insoniy kapitalning o'sishi va iqtisodiy rivojlanish o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjud.

Yangi Konstitutsiyaning ta'lim tizimiga oid normalari quyidagi jihatlari bilan alohida ahamiyatlidir: ta'limning barcha bosqichlarini qamrab olishi; inklyuziv ta'limga alohida e'tibor qaratilganligi; oliy ta'lim muassasalariga akademik erkinlik berilishi; o'qituvchilar maqomini oshirishga qaratilgan normalar; xotin-qizlar ta'limini qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining belgilanganligi. Shuningdek, ilmiy va ijodiy erkinliklarning kafolatlanishi ziyolilarning ijodiy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga zamin yaratadi.

Biroq, nazariy kafolatlar bilan amaliy ijro o'rtasidagi bo'shliqni bartaraf etish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Ekspert baholash natijalari shuni ko'rsatdiki, konstitutsiyaviy normalarning samarali amalga oshirilishi uchun tegishli mexanizmlar, moliyaviy resurslar va monitoring tizimlarini yanada takomillashtirish zarur. Ijtimoiy so'rovnoma qatnashchilarining 65 foizi konstitutsiyaviy normalar asosida amalga oshirilayotgan islohotlarni ijobiy baholagan bo'lsa-da, ularning 42 foizi amaliy ijro sohasida hali hal etilmagan muammolar mavjudligini qayd etdi.

XULOSA

Shunday qilib, yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ziyolilar mafkurasining huquqiy asosi sifatida mamlakatimizda intellektual va ma'naviy yuksalish, ta'lim tizimini rivojlantirish, yoshlar uchun keng imkoniyatlar yaratish, o'qituvchilar maqomini oshirish kabi muhim masalalarni hal etishga qaratilgan. Unda ta'lim sohasiga oid kiritilgan yangiliklar inson huquqlarini himoya qilish va faravon hayotni ta'minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarni tasdiqlaydi: birinchidan, yangi Konstitutsiya ziyolilar faoliyati uchun keng huquqiy kafolatlar tizimini yaratgan; ikkinchidan, ta'lim sohasidagi islohotlar statistik jihatdan sezilarli natijalar bermoqda; uchinchidan, inklyuziv ta'lim va gender tenglik tamoyillarining konstitutsiyaviy mustahkamlanishi ziyolilar qatlamining kengayishiga yordam bermoqda; to'rtinchidan, o'qituvchilar maqomini oshirishga qaratilgan normalar kadrlar salohiyatini rivojlantirishning huquqiy asosini yaratmoqda.

Yangi Konstitutsiya O'zbekiston xalqining siyosiy-huquqiy tafakkurining yuksak namunasi bo'lib, u kelgusi avlodlar uchun ham hayot qomusi, davrning o'zi o'rtaga qo'yadigan dolzarb muammolarni yechish yo'lida mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotning natijalari qonunchilik faoliyatida, ta'lim sohasidagi islohotlarni amalga oshirishda hamda oliy ta'lim muassasalarida "Konstitutsiyaviy huquq", "Ta'lim huquqi" va "Mafkura va huquq" kabi fanlarni o'qitishda qo'llanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 25 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi // "Xalq so'zi" gazetasi, 2017-yil 8-dekabr.
2. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (yangi tahriri). – Toshkent: Adolat, 2023.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli Qarori, 2017-yil 20-aprel // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 16-son, 269-modda.
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi ma'lumotlari. – Toshkent, 2023.
5. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining ma'lumotlari // "Parlament nazarati" jurnali, 2023-yil 2-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xotin-qizlarning oliy ta'lim olishga bo'lgan qiziqishlarini yanada qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-6066-sonli Qarori, 2022-yil 16-mart // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2022 y., 11-son.
7. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
8. O'zbekiston Respublikasining "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
9. O'zbekiston Respublikasining "O'qituvchi maqomi to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
10. BMT ning Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar bo'yicha xalqaro pakti. 13-modda // UNESCO hisobotlari.
11. UNESCO. Education for All Global Monitoring Report. – Paris: UNESCO Publishing, 2022.
12. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining ma'lumotlari. – Toshkent, 2023. – www.stat.uz